

## Аҳамияти омӯзиши таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ барои кишварҳои рӯ ба рушд

Имрӯз муносибатҳои мутақобилаи фарҳангӣ, тиҷоратӣ ва амниятӣ миёни кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба роҳ монда шудааст ва ин омӯзишҳо роҳҳои мувофиқро барои тақомул додани муносибат дар байни давлатҳо ва миллатҳои гуногун фароҳам меоварад. Кишварҳои қавӣ ва тараққикарда кишварҳои дигарро барои бозорёбӣ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ онҳо ва барои рушди туризм меомӯзанд. Кишварҳои рӯ ба инкишоф, дар баробари ин масъалаҳо, моделҳои сиёсату иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳои пешрафтаро меомӯзанд, то аз таҷрибаи онҳо истифода карда, давлату миллати худро ба роҳи рушду шукуфоии устувор дароваранд. Дар мақолаи мазкур аҳамияти омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

**Калидвожаҳо:** рушд, иқтисод, таҷриба, кишварҳо, пешрафта, рӯ ба рушд, иқтисоди бозаргонӣ

Омӯзиши таҷрибаи дигарон суръати ҳаракати моро баланд мебардорад. Дар пайраҳае, ки мо бояд пеш равем, дигарон пештар аз мо ҳаракат кардаанд ва ҳар хатое, ки дар ин ҷода доштанд, барои мо дарси ибрат буда метавонад. Яъне тақрор накардани хатоҳои онҳо ва пешопеш огоҳ будан аз баъзе мушкилоти мавҷуда дар пайраҳаи мазкур имкон медиҳад, ки вақту маболиғи зиёде сарфа шавад. Ё дар мисоли кишварҳои номуваффақ мо метавонем донем, ки сиёсати иқтисодии онҳо чӣ камбудӣ дошта буд ва мо онро тақрор накунем.

Дар замони муосир муҳимияти омӯзиши таҷрибаи кишварҳои дигар беш аз пеш афзудааст. Имрӯз муносибатҳои мутақобилаи фарҳангӣ, тиҷоратӣ ва амниятӣ миёни кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба

роҳ монда шудааст ва ин омӯзишҳо роҳҳои мувофиқро барои такомул додани муносибат дар байни давлатҳо ва миллатҳои гуногун фароҳам меоварад. Кишварҳои қавӣ ва тараққикарда кишварҳои дигарро барои бозорёбӣ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ онҳо ва барои рушди туризм меомӯзанд. Кишварҳои рӯ ба инкишоф, дар баробари ин масъалаҳо, моделҳои сиёсату иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳои пешрафтаре меомӯзанд, то аз таҷрибаи онҳо истифода карда, давлату миллати худро ба роҳи рушду шукуфоии устувор дароваранд. Ин мавзӯ барои кишварҳои рӯ ба рушд, ки мехоҳанд кишвари худро дар баробари ҷаҳони мутараққӣ бубинанд, аҳамияти махсус дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам аз ҷумлаи ин кишварҳост ва омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва истифодаи он дар рушду пешрафти мамлакат барои мо шарт ва зарур аст.

Баъди муборизаҳо ва рақобатҳои зиёди низоми сармоядорӣ бо низоми сотсиалистӣ бартарияти аввалӣ ошкор шуд. Аксари кишварҳои блоки сотсиалистӣ ба иқтисоди бозаргонӣ гузаштанд ва боқимонда ба бухронҳои гуногун гирифтанд. Аммо ин ба он маъно набуд, ки гузаштан ба иқтисоди бозаргонӣ ба худии худ як кишварро аз нигоҳи иқтисодӣ қавӣ мегардонад. Ин низом мушкilot ва бартариҳои хоси худро дорад, ки барои самаранок истифода бурдани он сиёсатҳои илман асоснок ва мутобиқи замонро бояд рӯйи даст гирифт.

Кишварҳое, ки дар чор даҳсолаи охир ба иқтисоди бозаргонӣ ва низоми сармоядорӣ гузаштанд, на ҳама муваффақ буданд. Ҳамчунин он кишварҳое, ки баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба истиқлол расиданд натавонистанд баробар рушд кунанд. Як қисми кишварҳо сиёсати дурустро ба роҳ монда, модели дурусти рушди иқтисодиро ҷорӣ карданд, ки дар натиҷа ҷаҳиши иқтисодиро касб карда, ба сафи кишварҳои пешрафта ворид шуданд. Қисми дигари кишварҳо ин сарнавиштро надоштанд. Раҳбарони белаёқат ва хурофоти мардум нагузоштанд, то ислоҳоти бунёдӣ ва саривақтӣ дар ин кишварҳо ба роҳ

монда шавад. Дар натиҷа чунин ҷомеаҳо танҳо бо суръати рушди технология дар сатҳи ҷаҳонӣ як пешравиӣ нисбӣ доштанд, ки саҳми раҳбаронаш дар он ночиз буд. Аз ин рӯ, мавқеи ин кишварҳо нисбат ба кишварҳои дигар бетағйир боқӣ мондааст. Бо вучуди он ки пешравихоёе нисбат ба гузаштаи худро доранд, наметавон онро моли ҳукуматҳои онҳо гуфт.

Дарки дурусти ҷойгоҳи кишвари худ, гузоштани ҳадафҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи вазъ, таҳия ва амалисозии сиёсати дуруст барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда вазифаи ҳар як ҳукумати амалкунанда мебошад. Бе дарки ҷойгоҳи воқеии кишвар дар ҷаҳони муосир, эътирофи мавқеи аслии давлат дар сатҳи байналмилалӣ, шинохти омилҳои боздорандаи рушд ва барномарезии илмбунёди давлатӣ аз ҷониби тасмимгирандагони аслии давлат ислоҳоти бунёдии таҳриқдиҳандаи ҷаҳиши иқтисодӣ ғайримумкин аст. Дар масоили иқтисодӣ муайян кардани нишондиҳандаҳои дуруст ва воқеӣ ва дар асоси он амал кардан хеле муҳим аст. Махсусан кишварҳои кучак наметавонанд бо муқоисаи имрӯзу дирӯзи худ маҳдуд шуда, сиёсати иқтисодиро бетағйир гузоранд. Рушди босуръати кишварҳои кучак хеле бештар аз кишварҳои калон, ки бозори истеъмолии бузург доранд, ба бозори ҷаҳонӣ вобаста аст. Барои гузоштани ҳадафҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи вазъи иқтисодӣ муқоисаи ҷойгоҳи кишвар дар бозори ҷаҳонӣ, на фақат аз ҷиҳати замонӣ, балки дар муқоиса бо дигар кишварҳо шарт ва зарур аст. Танҳо дар чунин ҳолат имкон пайдо мешавад, ки сиёсати иқтисодии мувофиқ барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда таҳия ва амалӣ шавад.

Пас аз дарку эътирофи мавқеи иқтисодии кишвар дар бозори ҷаҳонӣ дар таҳия ва амалисозии сиёсати иқтисодӣ таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ аҳамият пайдо мекунад. Омӯзиши пайраҳаи тайкардаи онҳо имкон медиҳад, ки сиёсати дурустаре таҳия ва амалӣ карда шавад. Албатта, ин ба он маъно нест, ки таҷрибаи кадом як кишвари дигар дар шакли бутун рӯбардор шавад. Ба қавли

иқтисодшиноси шинохтаи ҷопонӣ Кеничӣ Оҳно “таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ бояд ҳамчун блокҳои сохтмоние ба назар гирифта шаванд, ки аз онҳо як бастаи сиёсати мувофиқ ба кишвари муайян, дар асоси принципҳои интихобӣ, навсозӣ, омезиш ва тақвиятдиҳӣ, таҳия карда мешавад. Аз пазириши хатарноки моделҳои хориҷӣ бе омӯзиши систематикӣ вазъияти кишвар дурӣ бояд ҷуст” [1]. Нақши як раҳбари қудратманд ва огоҳ дар амалисозии чунин ҳадафҳо хеле барҷаста аст. Махсусан дар кишварҳои шарқӣ, ки дар аксар ҳолат ислоҳот боусули аз боло ба поён самарабахш будааст. “Як раҳбари кишвар ба ҷойи алоқаманд будан ба нуфузи шахсӣ ё анбошти сарват, бояд омодагии ҷиддӣ ва шавқу шур ва ҳамчунин боварии воқеӣ ба самаранокӣ ва бартарии давлати худро дошта бошад. Ӯ бояд аз зиракии сиёсӣ ва шабакаҳои кофӣ, камолот ва назми фардӣ, тавоноии фикрӣ ва амалгароӣ бархурдор бошад. Як раҳбари олий бояд шахсан ба сиёсатҳои авлавиятдори як миллат сарсупурда бошад ва аз қудрат ва иқтидори комили худ барои татбиқи онҳо истифода кунад” [1]. Бинобар ин, дар ҷаҳони пуррақобати имрӯз наметавон бе сиёсати кадрӣ дуруст ва ҷалби мутахассисони варзидаву меҳанпараст ва ба роҳ мондани сиёсати ҳисобӣ ва системанок аз боло ба поён ба ислоҳоти бунёдӣ муваффақ шуд. Онҳо ҳастанд, ки манофеи миллиро ҳимоя ва вазъияти воқеиву ҷойгоҳи кишварро дар бозори ҷаҳонӣ дуруст муайян мекунанд ва нуқтазаъфҳоро расман эътироф мекунанд. Ин оғози ба роҳ мондани як сиёсати коршоями рушди иқтисодӣ мебошад, ки дар сурати дуруст идора кардани он ҷаҳиши иқтисодӣ ба даст меояд.

Дар ҷустори “Ислоҳоти Мейҷӣ дар Ҷопон-намуна барои кишварҳои рӯ ба рушд” [5], ки ҳанӯз тобистони соли 2018 мунташир шуда буд намунаи ислоҳоти муваффақро метавон дид, ки принципҳои дар боло овардашуда аз ҷониби раҳбарияти он давраи Ҷопон иҷро карда шуда буданд. Ислоҳоти куллие, ки Ҷопон дар давраи Мейҷӣ гузарондааст, намунаи хубе барои ҳар кишвари шарқӣ рӯ ба рушд аст. Пеш аз ҳама омодагии қишри ҳукмрон барои гузаронидани ислоҳоти

куллӣ, ки манфиати давлатро аз манфиатҳои шахсии худ боло медонад, метавонад раҳнамо барои дигарон бошад. Мушовирони Императори Чопон асосан ҳамон самурайҳое буданд, ки дар низоми пешина мақоми баланд доштанд, вале чун диданд, ки он низом ба бунбаст гирифтӣ шудааст ва Чопон наметавонад дар сатҳи ҷаҳонӣ манфиатҳои худро ҳифз кунад, даст ба ислоҳот заданд. Эътироф кардани ҷойгоҳи воқеии кишвари худ, гузаштан аз манфиатҳои шахсӣ ва ҷорӣ кардани тағйироти куллӣ оғози ислоҳоти муваффақонаи Ҳукумати Мейчӣ буд, ки он роҳкор метавонад сароғози ислоҳоти дуруст дар ҳар кишвари ақибмондаи дигаре бошад. Тоҷикистон ҳам ин ҷо истисно нест. Наметавон бо таърифу тавсифи бепоёни “дастовардҳо” ҷойгоҳи воқеии як кишвари ақибмондари дар ҷаҳони муосир боло бурд. Пеш аз ҳама ишқ бар Ватан ва номуси миллии чопониҳо буд, ки раҳбаронро ба шинохти дурусти вазъият ва дарки зарурати ислоҳоти куллӣ расонид. Баъдан ин раҳбарон дар тасмимгириҳои худ ба таассуб роҳ наметоданд ва агар як тасмими онҳо дар амал натиҷаи хуб наметод, онро дигар карда, аз пешниҳодҳои хирадмандонаи дигарон истифода мекарданд. Фарқ надошт он пешниҳод аз ҷониби кадом шахсият аст, онҳоро ба худиву бегона тақсим намекарданд. Агар дар ҳар кишвари дигаре раҳбарон ин вижагиро дошта бошанд, имконияти васеъ барои рушду пешрафтӣро хоҳанд дошт ва агар надошта бошанд, ояндашон норавшан аст.

Дар баробари омӯзиши таҷрибаи кишварҳои муваффақ таҷрибаи кишварҳое, ки ба роҳи хато рафта, ба бухронҳои беанҷом рӯ ба рӯ шуданд метавонад барои як кишвари дигар дарси ибрат бошад. Имрӯз бештари маълумот дар бораи чунин кишварҳои номуваффақ дастрасӣ мо ҳастанд. Ҷиддияти раҳбарияти як кишвар дар ростии ислоҳоти иқтисодӣ, шароит фароҳам меояд, ки таҷрибаи чунин кишварҳо низ омӯхта шуда, аз тақрори хатоҳои онҳо саривақт ҷилавгирӣ карда шавад. Аз нуқтаи назари илм ҳеҷ инсоне ба истилоҳ “назаркарда” нест. Роҳе, ки барои мисол Ҷумҳурии Демократии

Конгоро ба бeрoҳa бурд, дигарoнpo ҳaм бa бeрoҳa хoҳaд бурд. Набoяд хaтoҳoи oнҳoрo тaкрoр кaрдa, интизoри муъчизa нишaст. Кeничӣ Oҳнo дaр мaқoлaи худ “Режими рушд вa тaвсeаи сиёсӣ дaр Oсиёи Шaркӣ” нишoн мeдixад, ки дaр сoлҳoи пaнҷoҳуми aсри гузaштa, мaҷмуи мaҳсулoти миллии сaрoнa дaр кишвaрҳoи aфриқoй аз кишвaрҳoи Oсиёи Шaркӣ бoлoтaр бoд. Вaлe дaр дaҳсoлaҳoи бaъдӣ сиёсaтҳoи иқтисoдии мутафoвит сaбaб шудaнд, ки ин нишoндixaндaҳo бa қуллӣ дигaр шaвaнд. Аввaл кишвaрҳoи Oсиёи Шaркӣ бo Африқo бaрoбaр шудaнд (дaҳaи 1960-ум) бa бaъд бo суръaти бaлaнд пeшрaвӣ кaрдa, сaрaнҷoм ин нишoндixaндaрo нисбaт бa кишвaрҳoи Африқo зиёдa аз ду бaрoбaр бoлo бурдaнд. Инрo дaр рaсмi 1 дидa мeтaвoнeм. Oмӯзиш вa муқoисaи сиёсaти иқтисoдии кишвaрҳoи ин ду минтaқa бaрoи кишвaрҳoи рӯ бa рушд, бa мисли Тoҷикистoн, мoнaнди хaритaе aст, ки рaсидaн бa мaнзил и мурoдрo бa мaрoтиб oсoн мeгaрдoнaнд.

Якe аз мaсълaлaҳoе, ки дaр ҳoли гузaриш ҳaссoсиaти зиёд дoрaд ин бa кaнoр гузoштaни бaъзe унсурҳoи фaрҳaнги суннaтӣ мeбoшaд. Рoҳкoрҳoи гузaриш бaрoи ҳaр чoмeа гунoгун aст вa бaрoи дaстрaсӣ бa як чaҳиши иқтисoдӣ бoяд ҳaр кишвaрe мувoфиқ и мaвқeи худ ислoҳoти фaрҳaнги дoштa бoшaд. Гунaр Мирдaл иқтисoддoни швeдӣ, бaрaндaи чoизaи иқтисoдии Нoбeл дaр сoли 1975, муътaқид бoд, ки “тo зaмoнe сoхтoри фaрҳaнгии як чoмeа тaғйир нaкунaд вa пaзирoи мaфҳумҳoи нaви тaвсeа нaбoшeм, нaмeтaвoнeм бa oяндaи тaвсeаи як кишвaр умeдвoр бoшeм... Илмбoвaрӣ, инсoнбoвaрӣ вa oяндaбoвaрӣ вижaгирoи як сoхтoри фaрҳaнгии мунoсиби тaвсeа aст, ки мeтaвoнaд мaсиррo бaрoи тaҳaввулoти сoири сoхтoрҳo фaрoҳaм кунaд”(2). Мухсин Зoяндaрудӣ иқтисoддoни эрoнӣ, ки иқтибoси бoлoи Мирдaл аз мaқoлaи вaй oвaрдa шудaст, низ бoвaр дoрaд, ки “нaмeтaвoн бo рaвишҳoи суннaтӣ бa тaвлид вa кaсби дaрoмaд пaрдoхт вa мeбoист аз нeруи oфaрaндaгӣ вa фикру нaвoвaрӣ вa oмӯзиш дaр дунёи муoсир истифoдa кaрд”(2). Дaр вoқeъ мo бисёр кишвaрҳoeрo мeбинeм, ки бaрoи дaстрaсӣ бa рушди бaлaндсуръaт аз бaъзe суннaтҳoи пeшинaи

худ даст кашиданд. Бинобар ин, хангоми баррасии мушкилоти рушди иқтисодӣ бояд масъалаҳои фарҳангӣ дар мадди назар гирифта шаванд. Ба ҷойи ғунҷондани мафҳумҳои нави иқтисодиву молиявӣ дар қолаби мафҳумҳои фарсудаи аз асрҳои миёна боқимонда, мебояд бевосита аз мафҳумҳои нав истифода кард. Масалан, бонқдорӣ як низоми нав буда, мафҳум ва қонуну қоидаҳои худро дорад. Дар ҷанд соли гузашта, дар пайравӣ аз таҷрибаи кишварҳои номуваффақи низоми динидошта, дар кишвари мо ба истилоҳ “бонқдорӣ исломӣ”-ро ба роҳ монда истодаанд. Бо қабули қонун ва роҳандозии баъзе хизматрасониҳо, кӯшиш карда истодаанд, то мафҳумҳои диниро ба низоми бонқдорӣ муосир дароваранд. Маълум аст, ки чунин коре шуданӣ нест. Мо таҷрибаи иҷозат додани мафҳумҳои динӣ дар сиёсатро дорем. Дидем, ки он ба чӣ анҷомид. Ҳоло айнан ҳамон таҷрибаро дар низоми бонқдорӣ такрор карда истодаем. Гумон намекунам, ки истифодаи мафҳумҳои кӯҳнаи “муҳораба” ва “маварруқ” низоми бонқдорӣ моро беҳбуд бахшад. Ба назар мерасад, ки ин мафҳумҳо барои бартарӣ пайдо кардан дар бозор сӯистифода мешаванд, ки онро ном рақобати носолим аст. Сӯистифода аз эътиқоди мардум дар ҳеч шакле барои ҷомеа муфид нахоҳад буд. Мутаассифона, мафҳумҳои кӯҳнаи аз самармонда дар ҷомеаи муосири мо зиёд истифода мешаванд ва агар ислоҳи вазъ дар сатҳи давлатӣ осонтар бошад, дар сатҳи хонавода ва ҷамъият ба маротиб мушкилтар аст. Бо вучуди ин, барои аз худ кардани донишу технологияҳои муосир ин тағйирот ногузир мебошад. Набояд фаромӯш кард, ки дар бозори ҷаҳонӣ рақобат шадид аст ва рӯз то рӯз шадидтар шуда истодааст. Танҳо ҷомеаҳои ба ин рақобат тоб меоваранд, ки бо донишу технологияи навтарин мусаллаҳ ҳастанд. Ин донишу технологияҳо бо мафҳумҳои нав сохта мешаванд, на бо ғунҷонидани мафҳумҳои нав дар қолаби танги мафҳумҳои кӯҳна. Муҳсин Зояндарудӣ дар ҳамон ҷо мегӯяд, ки “тавсеа иборат аст аз бозсозии комили як ҷомеа ба вижа аз дидгоҳи эҷоди ниҳодҳои тозае, ки мутаносиб бо басират ва андешаи муҳими ҷадид бошанд. Дар

чараёни ин бозсозӣ ва ин ниҳодсозии нав тамаддуни тозае эҷод мешавад ва натиҷаи ба дастомада ҷомеаи тавсеаёфта аст”.

Бе омӯхтан ва муқоисаи таҷрибаи кишварҳои дигар мутақоид кардани афроди тасмимгирандаи як ҷомеа бар ин ки кадом уснурҳои фарҳангӣ метавонанд монеи расидан ба аҳдофи тавсеа бошанд, хеле мушкил аст. Таҳлили муқоисавии кишварҳои гуногун барои мо равшанӣ мебахшад. Ба таври мисол вақте дар қорҳои Кениҷӣ Оҳно муқоисаи раванди рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Шарқиро бо кишварҳои Африқо мебинем ба осонӣ метавонем хулоса кунем, ки кӣ роҳи дурустро интихоб карда ва кӣ ба роҳи хато рафтааст.

Расми 1. Муқоисаи ММД-и сарона дар ду минтақа

(бо арзиши доллари ИМА дар соли 1990 арзёбӣ шудааст)

Ин донишманди ҷопонӣ дар тадқиқоти худ таҳаввулоти ба вучудомада дар кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқиро, ки натиҷаи он рушди назарраси иқтисодӣ буд, пешкаши муҳаққиқон ва сиёсатмадорони дигар кишварҳо мегардонад. Дар баробари ин, дар китоби Дарон Асекмоғлу ва Ҷеймс А. Робинсон “Чаро миллатҳо бозанда мешаванд” метавон таҷрибаи кишварҳои африқоиро дид. Маълум мешавад, ки ҷомеаҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ дунболи фалсафаи гумроҳкунандаи “фарҳанги мо ба зоти худ надорад айбе” нарафта, дар фарҳангу ҷаҳонбинӣ ва шуури ҷамъии худ ислоҳоти назаррасе ворид карданд, ки заминаи рушду пешрафти босуръати онҳо гардид. Баръакси ин, аксари кишварҳои африқоӣ бо ҳамон фарҳангу сиёсати суннатӣ боқӣ монданд, ки саранҷом ақибмонда шуданд.

Омӯзиши таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ ва дар асоси донишҳои андӯхта ворид кардани ислоҳоти иқтисодиву фарҳангиву сиёсӣ заминаи ба вучуд омадани муҳити созгор ба рушду пешрафт

мегардад. Рушду пешрафти иқтисодӣ ҳамеша барои ҳар ҷомеа ва барои ҳар ҳукумате дар ҳама давру замон аҳамияти зиёд дошт ва дорад. Дар чунин шароит ҳар фаъолияте, ки метавонад дар суръат бахшидан ба ин раванд кумак кунад, қобили дастгирист. Шарт ин аст, ки таҷрибаи кишварҳои муваффақ дар асоси принципҳои интихобӣ, навсозӣ, омезиш ва тақвиятдиҳӣ омӯхта шуда, аз маҷмуи ин додаҳо барои ҳар як кишвар бастаи ба он мувофиқ интихоб ва амалӣ карда шавад.

### Сарчашмаҳо

1. Kenichi Ohno, "Learning from Best Practices in East Asia: Policy Procedure and Organization for Executing Industrial Strategies", National Graduate Institute for Policy Studies (GRIPS), Tokyo, February 2011;
2. Муҳсин Зояндарудӣ, "Зарурати мутолеоти ҷадид дар иқтисоди тавсеа", Маҷалаи иқтисодӣ – моҳномаи баррасии масоили сиёсатҳои иқтисодӣ, шумораҳои 9 ва 10, саҳифаҳои 151-168, 2011;
3. Kenichi Ohno, "The East Asian Growth Regime", National Graduate Institute for Policy Studies (GRIPS), 2002;
4. Warren Bass, "Book review: 'Why Nations Fail,' by Daron Acemoglu and James A. Robinson", April 20, 2012.
5. "Ислоҳоти Мейҷӣ дар Ҷопон-намуна барои кишварҳои рӯ ба рушд", <https://ravzana.ru/article/54>

**Меҳр Собирён**

**12.03.2021**